

LIGIA SMARANDACHE

EXPERIMENTUL ÎN FILM, VIDEO ȘI TELEVIZIUNE: O PRIVIRE ISTORICĂ

PRESA UNIVERSITARĂ CLUJEANĂ

2018

Cuprins

Introducere: Ce este experimentul în artă și film?	7
1. Cinematografie, modernism, avangardă	13
1.1 Originile imaginii în mișcare	14
1.2 Fotografia	17
1.3 Nașterea cinematografiei	21
1.4 Avangarda	25
1.5 Impresionismul.....	27
1.6 Cubismul	28
1.7 Futurismul.....	29
1.8 Avangarda rusă	33
1.9 Montajul asociativ sovietic.....	36
1.10 Avangarda narativă	37
1.11 Mișcarea Dada și avangarda abstractă.....	39
1.12 Filmul abstract, absolute film sau pure cinema	42
1.13 Suprarealismul.....	46
1.14 Ecouri ale mișcărilor de avangardă în restul Europei.....	53
1.15 Concluzii.....	55
2. Filmul experimental și filmul <i>underground</i>	59
2.1 Noua Avangardă americană	59
2.2 Noul Val francez.....	63
2.3 Criza conceptului de avangardă în anii 1960.....	66
2.4 Underground Cinema	68
2.6 Concluzii.....	75
2.6 Referințe pentru exercițiu practic 1: „Percepția timpului în cinema”	77

3. Explorarea noilor tehnologii audiovizuale	79
3.1 Descoperirea tehnologiei „tele-vizuale”	79
3.2 Televiziunea ca fenomen socio-cultural	83
3.3 Video-art, o contracultură televizuală.....	86
3.4 Artă militantă în televiziunile alternative.....	88
3.5 Relația timp-spațiu în video-art	93
3.6 Video sculptura	95
3.7 Video-performance și arta intermedia	98
3.8 Arhitectură multimedia, video-ambient.....	105
3.9 New media și comunicarea Postmodernă	111
3.10 Concluzii.....	114
3.11 Referințe pentru exercițiul practic 2: „Relații spațiale în cinema și arta video”	117
4. Film experimental și video în România	119
4.1 Filmul experimental românesc, înaintea anilor '90	119
4.2 Artă și eseu video, după anii '90 în România.....	124
4.3 Referințe pentru exercițiul practic 3: „Relația artistului cu camera de filmat - explorarea tehnologiei”	128
4.4 Concluzii.....	131
Postfață.....	133
Listă bibliografică	137
Repere Filmografice în ordine cronologică.....	143
Sursele ilustrațiilor	145

1. Cinematografie, modernism, avangardă

Cuvinte-cheie: *cinematografie, fotografie, modernism, avangardă, film, impresionism, cubism, futurism, dadaism, non-narativ.*

Tehnologia, în sine, aflată într-o rapidă și continuă dezvoltare, reprezintă un fenomen hibrid și eclectic, care permite o gamă largă de manifestări artistice. Dintre acestea, domeniul audiovizualului pare să încorporeze toate mediile de comunicare tradiționale, atât artele vizuale, cât și pe cele temporale sau scrise. Prin urmare, primul pas în trasarea unui scurt istoric al artelor audiovizuale este de făcut în căutarea rădăcinilor aceluși mijloc prin care se aduc laolaltă sunete alături de imagini în mișcare, creând senzația vitezei sau a condensării timpului.

Nașterea cinematografului este momentul cu care putem începe povestea, relativ scurtă, dar foarte bogată, a ceea ce s-a numit *video-art*. Din ea, se va desprinde filonul filmului experimental, care a jucat un rol important în direcțiile adoptate ulterior de *arta video*.

Chiar dacă cinematografia s-a impus ferm și a fost acceptată deja ca formă de artă, încă dinaintea apariției filmului sonor, exploatarea potențialului său narativ iluzoriu, așa numitul *mainstream-cinema*, își va continua drumul cu succes adresându-se în special publicului larg. Oponenții acestui gen, atât artiști, cât și regizori, vor da naștere filmelor de avangardă, care reprezintă o cale alternativă în raport cu clișeele hollywoodian.

Încă de la începuturile cinematografului au existat regizori inovatori care au făcut un pas înainte, pe un teritoriu neîncercat, opus convențiilor filmului narativ. Acești artiști înainte-mergători sunt legați, fiecare, de câte o anumită perioadă sau ramură a filmului de avangardă. Astfel, Luis Buñuel este asociat cu suprarealismul, Fritz Lang – cu filmul abstract (deși filmele sale reprezintă expresionismul german și filmul *noir*), iar Jean-Luc Godard este apropiat de situaționiști. Alți autori ai filmului de avangardă vin din

domeniul artelor vizuale și răstoarnă coduri ale iconografiei cinematografice, cum se întâmplă în cazul suprealismului și al filmului abstract din 1920. Avangarda în film va constitui o ramură distinctă, cu o istorie proprie, pe care o putem corela, mai ales la început, cu istoria artelor vizuale. Ulterior, vor apărea generații de artiști care se vor exprima exclusiv prin film sau video, ca Stan Brakhage sau Maya Deren. Până la aceștia însă, nume ca Marcel Duchamp, Man Ray, Hans Richter, Salvador Dali, Andy Warhol și mulți alții se vor impune, mai întâi, în domeniul artelor vizuale, pentru ca abia apoi să experimenteze fascinantul domeniu al audiovizualului.

1.1 Originile imaginii în mișcare

Producerea „imaginii în mișcare”, care a culminat în 1895 cu prima proiecție de film, a fost un scop pentru care mulți artiști și oameni de știință și-au întretăiat drumurile. Dintre aceștia vom aminti doar câțiva, care au contribuit la seria de descoperiri premergătoare apariției cinematografului, fără a avea pretenția realizării unui studiu istoric exhaustiv.

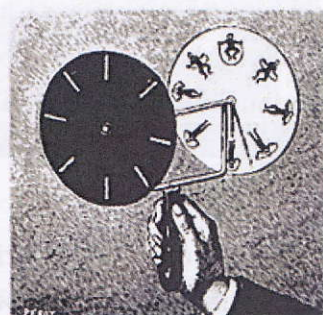
Realizarea primului film cinematografic, produs de frații Lumière, însumează două mari direcții de cercetare, care, până în acel moment, își croiseră fiecare propriul drum. Este vorba, pe de-o parte de *iluzia redării mișcării* și a dispozitivului necesar proiecției cinematografice, iar, pe de altă parte, performanța surprinderii realității „obiective” pe un suport fix, care va purta numele de *fotografie*. Sunt de amintit, în continuare, câteva repere importante în această evoluție științifică și tehnologică, în urma căreia s-a născut cinematograful:

- Primele mărturii ale preocupării pentru redarea mișcării le găsim în China anulului 1100 î.e.n., în timpul dinastiei Chou, când se realizează pergamente, care, la o derulare rapidă, pun în evidență fazele succesive ale aceluiași gest. Acestea se bazează pe fenomenul persistenței retiniene, unul dintre principiile de bază ale cinematografiei, pe care-l regăsim în mai multe studii științifice de-a lungul istoriei. De asemenea, în 1010, fizicianul, matematicianul și politicianul arab Ibn al Haitam dezvoltă observații asupra mișcării și persistenței retiniene.

- Un alt principiu fundamental al oricărei proiecții este descoperit de matematicianul grec Euclid, în 350 î.e.n, care demonstrează faptul că lumina se propagă în linie dreaptă.
- Compatriotul său, Ptolemeu, astronom și fizician, în 130 e.n., descrie, și el, unele proprietăți ale luminii, anume reflexia și refracția.

Toate acestea reprezintă un bagaj de cunoștințe aflat la baza descoperirilor ulterioare, care în mod conștient sau inconștient a fost purtat de generații până în momentul când, reinventat sau redescoperit, a putut constitui punctul de pornire în studiul pentru redarea mișcării.

- Mai aproape de perioada noastră istorică, la începuturile modernității, profesorul belgian Joseph Plateau definește în 1829 „remanența retiniană”. Vrând să stabilească limita de rezistență a retinei ochiului, se uită timp de 25 de secunde la discul solar. Orbit de lumina soarelui este nevoit să stea câteva zile într-o cameră întunecată și constată ca are în permanență senzația că vede imaginea soarelui. El susține o interesantă teză de doctorat *Dizertație asupra câtoroa proprietăți ale impresiilor produse de lumină asupra organului vederii*. Trei ani mai târziu, realizează un aparat „pentru a înșela vederea” cunoscut sub numele de *Phenakistiscop*. Acest aparat este asemănător *discului-experiență* al fizicianului și matematicianului englez Isaac Newton (1676). Phenakistiscopul este format dintr-un disc pe care erau desenate imagini fixe rezultate din descompunerea unei mișcări. Printr-o succesiune rapidă, datorită memoriei asociative, aceste imagini recompuse dădeau iluzia mișcării.

1. Phenakistiscop

- În același an, geometrul austriac Simon von Stampfer realizează un dispozitiv asemănător pe care l-a numit *Stroboscop*, format din două discuri solitare prinse pe același ax. Unul conține imaginile mișcării descompuse, iar celălalt niște fante prin care putem privi recompunerea mișcării.
- Englezul William Horner, în 1834, creează *Zootrop-ul* (zoetrope), care este în fond un stroboscop perfecționat, discurile fiind înlocuite de cilindri, astfel că vizionarea o puteau face mai multe persoane. (Cel mai timpuriu și elementar zoetrope a fost creat în China în anii 180 d. Hr. de inventatorul Ting Huan.)
- Fotograficul francez Emile Reynaud perfecționează în 1847 zootropul așezând în centrul cilindrului niște oglinzi sub unghiuri egale. Renunță la cilindrul cu fante, iar imaginile sunt plasate pe interiorul cilindrului fiecăre în fața unei oglinzi. Noul aparat se numește *Praxinoscop* și oferă mai multor spectatori, concomitent, posibilitatea de a face o vizionare.

2. *Stroboscop*3. *Zootrop*4. *Praxinoscop*

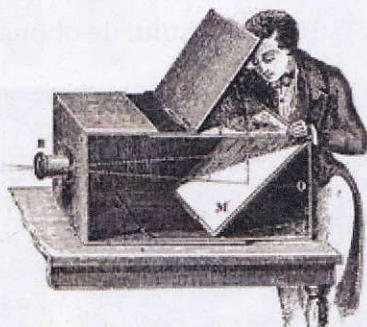
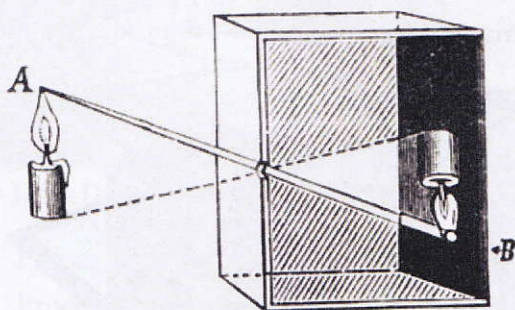
- Profesorul austriac, Franz von Uchatius, perfecționează stroboscopul adăugându-i o „lanternă magică” ca sursă de lumină, iar desenele mișcării descompuse sunt executate pe material transparent (sticlă), după care adaugă o lentilă în fața celui de-al doilea disc pe post de obiectiv și proiectează pe ecran imaginile. Se poate spune că realizează primele proiectii de desene animate.

Până să ajungem la prima proiecție cinematografică a fraților Lumière, din februarie 1895, ar trebui să urmărim în paralel evoluția fotografiei și fixarea imaginilor pe un suport solid, transparent și flexibil.

1.2 Fotografia

Fotografia (termen provenit din grecescul *photos*, care înseamnă „lumină” și *graphêin* – „a scrie”) s-a dezvoltat alături de preocupările pentru mișcare din știință și artă. Principiul care stă la baza obținerii imaginii fotografice este cel al camerei obscure. Cunoscută încă din antichitate, prin analogie cu ochiul uman, camera obscură este formată dintr-o cutie paralelipipedică cu un interior de culoare neagră și o deschidere foarte mică, pe care ulterior s-a montat o lentilă convergentă. Pe peretele opus fantei se formează o imagine reală răsturnată. Egiptologii au descoperit la unul din templele zeului Ra, un sistem asemănător camerei obscure, unde Ra, la răsăritul soarelui, era proiectat pe un perete al templului. În secolul al XV-lea, Leonardo da Vinci definește modul de formare a imaginii într-o cameră obscură; acest fenomen se datorează, în primul rând, proprietății razelor de lumină de a se propaga în linie dreaptă și tocmai datorită acestui fapt imaginea este răsturnată.

- În jurul anului 1550, Gerolamo Cardano, matematician și medic italian (tatăl sau a fost prieten cu Leonardo da Vinci) a reușit să perfecționeze camera obscură folosindu-se de analogia cu cristalinul globului ocular, care lucrează asemănător unei lentile convergente. Prin urmare, el a atașat camerei obscure o lentilă convergentă, rezultând astfel o imagine mai clară și mai luminoasă.

5. Camera obscură

- În 1724, profesorul german Johann Heinrich Schulze descoperă calitatea anumitor săruri de argint de a se înnegri sub acțiunea luminii; singurul

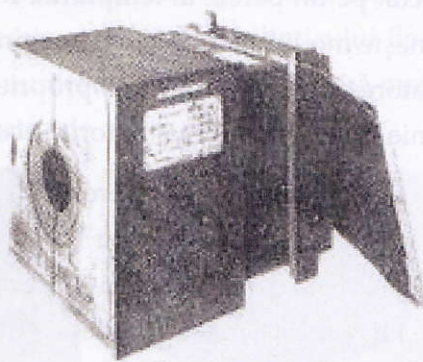

neajuns era faptul că ele continuau să se înnegrească în timp, chiar dacă erau protejate de lumină.

- Pe bazele acestor descoperiri, în 1825, fizicianul francez Nicéphore Niepce obține prima fotografie, după o gravură din secolul al XVII-lea. El folosește ca material fotosensibil o placă metalică cu o aplicație de bitum, pe care o introduce într-o cameră obscură și o expune timp de opt ore la lumină. Matrița obținută, un negativ al obiectului expus, era asemănătoare fotograurii de astăzi. În 1826, obține prima scenă din natură: *Vedere de pe geam de la Le Gras*. Niepce denumește acest mecanism *heliograf*, care, literal, înseamnă *scriere cu soarele*.

6. Nicéphore Niepce, *Vedere de pe geam de la Le Gras*, 1826

7. Heliograf

- Din 1829, Niepce începe colaborarea cu Louis Daguerre, pentru îmbunătățirea procesului de obținere a imaginii fotografice.

8. Nicéphore Niepce și Louis Daguerre

9. Camera *Daguerreotyp*

- Parteneriatul lor a durat până la moartea lui Niepce, în 1833, după care Daguerre își continuă experimentele, iar în 1839 obține primul *daguérreotype* (daguerreotip) – *Boulevard du Temple*, în Paris. Imaginea arată o stradă aglomerată, dar pentru că expunerea în timp a fost peste zece minute, figurile umane nu s-au văzut. Procesul obținerii imaginii era mult mai simplu și mai ieftin, asemănător principiului aparatului de fotografiat polaroid, prin care se obține câte o singură fotografie.

Într-o scurtă perioadă, până în 1851, când s-a inventat fotografia pe sticlă emulsionată, s-au produs milioane de daguerreotip-uri, în special portrete.

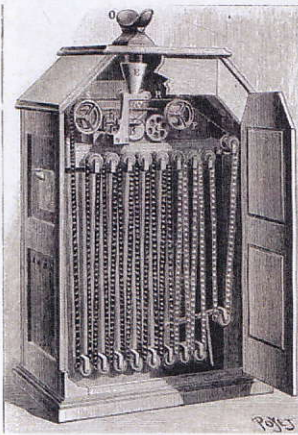

10. Louis Daguerre, *Boulevard du Temple*, 1839

- Preotul sloven Janez Puhar realizează prima fotografie pe sticlă în 1842. Procesul collodion sau procesul plăcii umede a fost inventat aproape simultan de către englezul Frederick Scott Archer și francezul Gustave le Gray. Anumite săruri de argint dizolvate în *collodion* formau o emulsie care se aplica pe sticlă. Ea trebuia expusă înainte să se usuce. Acest proces s-a răspândit repede pentru că era mult mai ieftin; în plus, prezenta avantajul

multiplicării și scurta timpul de expunere. Dezavantajul era că placa trebuia expusă și dezvoltată înainte ca emulsia de pe ea să se usuce.

- George Eastman, cel care a fondat compania Kodak, în 1884, înlocuiește placa de sticlă cu rola de film din hârtie emulsionată, fapt care pune bazele invenției filmului cinematografic.
- Thomas Alva Edison, un important inventator american, care a descoperit printre altele și fonograful (înregistrarea mecanică a sunetului), în 1890, la Expoziția mondială de la Chicago, prezintă *kinetoscopul*, un aparat care redă imagini în mișcare din lumea reală. Ele sunt obținute cu ajutorul unui *kinetograf*, aparatul de filmat cu suport flexibil de 35 mm cu perforații. Primul spectacol cu public a avut loc într-o sală de pe Broadway, după care aparatul a fost construit în serie și comercializat. Aparatul nu permitea decât unui singur spectator vizionarea imaginilor.

11. Kinetoscop

În 1912, realizează un prototip de cinematograf sonor, combinând cinematograful propriu-zis cu fonograful, dar rezultatele nu au fost satisfăcătoare.

- Imaginile în mișcare, mecanismele științifice ale cronofotografiei, dezvoltate de Eadweard Muybridge, Etienne-Jules Marey și Ottomar Anschutz, în anii 1880, erau capabile să producă descompunerea mișcării, așa cum era și kinetoscopul lui Thomas Edison, sau animațiile din teatrul optic ale lui Emile Reynaud. Dar ele nu au ajuns niciodată un mediu comercial, așa cum s-a afirmat cinematografia, după lansarea ei la Paris în anul 1895.